

**İlk Osmanlı Edebiyatının İncelenmemiş Dinî Bir Mesnevisi :
Hikâyet-i Hadice Tezvic-i Muhammed
Yahut
Mevlid-i Hadicetü'l-Kübrâ**

Abdülkadir KARAHAN

Anadolu Türklerinin bize kadar gelen ilk dinî edebiyat mahsulleri, bu bölgenin Selçuklu Türkleri tarafından fethe başlanmasından (1071) ancak iki yüz yıl kadar sonraki yılların meyvalarıdır. Anadolu Selçukluları döneminde, XIII. yüzyıldan önce yazılıp, bugün elimizde bulunan Türkçe eserleri henüz tanımış değiliz. XIII ve XIV. yüzyıllarda Türkiye Türkçesi ile kaleme alınmış eserlerde ise — hem biçim, hem kapsam bakımından— güçlü bir İran klasik edebiyatı tesir ve nüfuzu sezilir. Bu ilk gelişme ve serpilme çağında —uygulamadaki müşküllere rağmen— Türkçede genellikle **arüz vezni** kullanılmağa başlanmış, **nazım şekilleri** olarak ta— **ka-side** ve **gazel** tarzından çok —**mesnevî** tercih edilmiştir. Bu çağın konuları da genellikle: dinî— didaktik karakteri ağır basan şeriat tasavvuf, hamaset, vaaz ve nasihat etrafında toplanmış gözükmektedir. Bu arada Frascaadan da epeyce eser tercüme edilmiştir. Bu tercüme faaliyetinin, bir tür adapte sınırları içinde kaldığı da olmuştur.

Bugünkü bilgimize göre ilk defa bazı fıkıh kitaplarının ve meselâ **Kudürî**'nin manzum çevirileri (Sözün gelişi : Gülşehrî'nin veya Devletoğlu Yusuf'un tercümeleri gibi), yahut Abdülvâsi Çelebi'nin **Halil-nâme**'si gibi **seri'at** edebiyatının mahsulü olan eserlerle, mesnevî alanında, kendine has bir konu seçerek şahsiyetini daha belirgin bir biçimde ifâde imkânını arayan Eski Türk Edebiyatı : XV. yüzyılın başlarında Süleyman Çelebi'nin **Vesiletü'n-Necât** unvanlı **Mevlid**'i ile kendi bünyesinde yeni, zengin ve olgun bir dinî edebiyat türünün gelişme ve olgunlaşmasına yönelmiştir.

İşte bizim bu incelemede üzerinde durmak niyetinde olduğumuz —ve bu güne kadar da bir yerde incelendiğine vâkıf olmadığımız— eser, bu din edebiyatı kategorisinde mutalâası gereken bir mesnevîden ibarettir. Mevcut iki nüshasından birinde **Hikâyet-i Hadîce Tezvîc-i Muhammed...**, diğesinde ise **Mevlûd** (doğrusu **Mevlid'tir**) -i **Şerîf-i Hadîcetü'l-Küb râ'** adlarıyla tanıtılan bu eser, aslında **Siyer** ve **Mevlid** edebî türlerinde görülegelen özellikleri taşımaktadır.

Mevlid, bilindiği gibi, aslında doğan yeri ve doğum zamanı anlamlarında kullanılan Arapça bir kelime olup İslâm dünyasında terim olarak Hz. Muhammed'in doğum gecesine (12 Rebiu'l-evvel) ve bir de onun doğumunu temel konu niteliğiyle işleyen manzum risalelere verilen isimdir. Türkçe Mevlidler, genellikle, Hz. Peygamberin doğumuna tekaddüm eden aylardan başlayarak asıl konularını : onun dünyaya gelişinden, hayatının bazı safhalarının kısaca anlatılışından (özellikle **Mî'râc**, **Mu'cizât**, **Vefât** v.b.) alırlar... İslâmî Türk Edebiyatında **Mevlid** (ki bazan halk arasında **galat-i meşhur** olarak **Mevlûd** şeklinde de söylenir ve yazılır) türü, en fazla Osmanlı alanında gelişip yayılmış ve 50'den çok sayıda Mevlidin varlığı tesbit olunmuştur. Burada, sırası gelmişken, Mevlid adı altında sadece Hz. Muhammed için, belirttiğimiz konuda, eser yazıldığına ve ondan başkasının doğumu ile ilgili herhangi bir esere böyle bir ad verildiğinin mutad olmadığına da işaret etmek yerinde olacaktır.

Şimdi Eski Türk Edebiyatı tarihinde kendine özgü bir yer alacağını ümit ettiğimiz ve az yukarda da değindiğimiz üzre sadece iki nüshasını tanıdığımız elyazmasının tavsif ve tahliline artık geçebiliriz.

En eski ve güvenilir nüshası kendi özel kitaplığımızda bulunan ve **Hikâyet-i Hadîce Tezvîc-i Muhammed 'Aleyhi 'ş-Salâtu ve 's-Selâm** adını taşıyan elyazmasını, incelememizde, esas olarak alacağız. Ancak Paris'te **Bibliothèque Nationale'da** (Supplement Turc 1515) bulunan — ve müteveffâ Prof. J. Deny'den intikal eden kitaplardan biri olan-ikinci nüshaya şöylece, işaret etmeği de gerekli görmekteyiz. Bu nüsha, her halde müstensihin okuyucuya kolaylık sağlamasını düşünerek olmalı, eserin eski dil özellikleri yerine, kopya edildiği çağın Osmanlıca yazı diline uydurulmuştur. Bir çok yerde kelimeler değiştirilmiş, vezin ve kafiye bozulmuş, mısralar

aslı hüviyetlerini yitirmiştir. Başlığında: **Hazā Mevlūd** (doğrusu **Mevlid**)-i **Şerif-i Ḥadīcetü'l-Kübrā'** kelimeleri dikkatı çeken bu nüsha 1246/1830'da kopya edilmiştir. Gerçi güzel sayılabilecek bir **nesih** hattıyledir ve okunaklıdır da. Ancak istinsah tarihi bakımından çok müehhar olması, ifâde itibariyle de aslı saffetinin bozulmuş bulunması, güvenilir olmak vasfının zedelenmesine, geniş ölçüde, neden olmuştur.

Özel kitaplığımızdaki nüshaya gelince: yazısının arkaik şekli, eski imlâ özelliklerini ve bazı gramer kurallarını korumakta bulunuşu, kâğıdının eskiliği gibi ayrıcalığı — istinsah tarihi taşımamış olmasına rağmen— ona, bir üstünlük sağlamaktadır. Buna ek olarak: vezin ve kafiye kusurlarının — diğer nüshaya nisbetle — çok daha az oluşu da ayrı bir güvence teşkil etmektedir. Bir de bizim nüshanın: müellifi Tursun Fakih (XIII. yüzyıl sonları ve XIV. nün başları) olduğu anlaşılan bir risaleyi de kapsayan **Manzûm Macmû a-i Resâ'il** dahilinde olması ve bu manzum risaleler arasında çoğunluğun XIV ve XV. yüzyıllarda meydana geldiği meçhul olmayan eserlerden kurulu bulunması, ona, ayrıca önem vermemeze yol açmaktadır.

İncelememiz büyük ölçüde kendi özel nüshamıza dayanamakla beraber, gerekli görüldüğünde, **Bibliothèque Nationale** yazmasından da yararlanacağız.

Kendi nüshamız, sanatkârane sayılamayacak, ara sıra imlâ kusurlarını da içeren, harekeli nesihle yazılmış bir manuskripttir. Bir özellik göstermemekle beraber sadece eski olduğu görülegelen kâğıdı ve düzenli olmayan cildi ilk bakışta üzerine dikkatı fazlaca çeker denemez. Ama cildin içindeki manzum risalelerin adları ve konuları, bunların, nüshaları ender bulunan eserler olduğuna şehadet eder. İlk nisale: bizim konumuz olandır. Ondan sonra **Dāstān-i Muhammed Hanefi**, **Dāstān-i Körce Yigit**, **Dāstān-i Geyik**, **Dāstān-i Zecr ibn-i Mülcem**, ve bazı şiirler mecmuada yer almaktadır.

Bahis konumuz olan ilk risalenin yazarı da, kopya edeni de belirtilmemiştir. Eser 26 varaktan ibaret olup yüz ölçümü de şöyledir: 200 X 140 (150 X 105)^{mm}. İki sütûn üzerine yazılmış bulunan her sayfada 13 beyit mevcuttur. Genellikle **mesnevî** nazım şekliyle yazılmıştır. arada sırada **gazel** tarzında yazılmış bir kaç parça da göze çarpar. Vezni baştaraplarda: **Mefâc İlün/Mefâc İlün/Fe'ülün** şek-

linde olmakla beraber, az sonra bu vezin : **Fa° ilâtün/Fa° ilâtün/Fa° ilün** şeklini almakta, fakat sonlara doğru yine, ilk vezne dönülmektedir. (J. Deny yazmasında, ikinci vezinle yazılmış, **mukaddime** niteliğinde ayrıca küçük bir bölümçük te vardır).

Baş taraf şöyle başlamaktadır :

Muhammed Mustafâ ol mâh-i tâbân

Ana rahminde iken bilgil ey can (var. 1b).

Ve şöylece de sona ermektedir :

Yarın mahşerde oğlanlarımın (bir hece sondan eksik)

Yoluna turmuşam El-Hamdü li'llâh (var. 26b).

Gerçi bu beyiten sonra bir çok manzum eser sonunda tesadüf edilen :

Okuyanı dinleyeni yazanı

Rahmetünle yarlığağıl yâ Ganî

anonim beyti de yer almışsa da, bunu, risale kapsamına almamak daha doğrudur.

Hikâye Hz. Muhammed'in daha ana karnında iken babadan yetim kaldığını, çocukken anasını ve dedesini, kısa aralıklarla, kaybettiğini nazım diliyle anlatarak başlar. Biz, burada, **Siyer** kitaplarında tafsilâtli ve **Mevlidlerde** kısaca belirtilen yönler üzerinde durmaktan fazla, Hz. Hadice ile Hz. Muhammed arasındaki münasebetlerden ve onların evlenmelerinden bahseden kısımlardan sözaçmağı daha konunun gelişmesine uygun bulmaktayız. Bu bakımdan önce konunun bir özetini vereceğiz:

Amcası Ebu Talib'in evinde ve elinde yetişip delikanlılık çağına gelen Muhammedin halası 'Atîke, onu evlendirmeyeği düşünmektedir (Bizim yazmada bir kaç sayfa eksik görüldüğü için, bir kaç cümlelik özeti J. Deny yazmasından yararlanarak yazmakta mahzur yoktur).

Atike halâ, Ebu Talibe, düşüncesini açar. Maddî yönden kısır imkânli olmaları nedeniyle ticaret kervanı Şam'a gidecek olan zengin Hadice'den, yegen Muhammed'e, bu seferde, bir iş istenilmesi önerisinde bulunur. Hadice de teklifi iyi karşılar. O da rüyasında: «ayın gökten inip dizine konduğunu» bir süre önce görmüş ve bunu yorumlatınca da: «Âhır-zaman Peygamberine nasip olacağı» inan-

cına varmıştır. Ve o, bu son Peygamberin de: Muhammedü'l-Emîn diye de adlandırılan bu genç olabileceğini sezinlemiştir.

Burada bir noktaya parmak basmakta yarar vardır. O da: özeti vermekte olduğumuz eserin, bir bakıma, tarihî roman karakterini aksettirmekte olduğu, olaylarla onlarda rolleri olan kişiler hakkındaki bilgi ve görüşlerin tarihe uygunluğu sorununun konumuz dışında bırakıldığının hatırdan çıkarılmaması gerektiği hususudur.

Kafile Şam'a yönelirken Hz. Muhammed te yerini almıştır. Hadice'nin kervan başısı ve kölesi Meysere—aldığı talimat uyarınca—genç Muhammed'e gözbebeği gibi bakmakta ve özen göstermektedir. Günün birinde Şam yolunda, şöhretli rahip «Bahrā» (doğrusu Buhayra)'nın oturduğu «deyr»'e (Manastır) ulaşan kafileye adı geçen rahip fazlasiyle saygı ve konukseverlik gösterir. Bunun tek nedeni, aralarında, daima başı üstünde bir ak bulut dolaşan—genç Muhammed'in onlar arasında bulunuşudur. Yazmaya göre Ebu Cehl, Ebu Leheb gibi tanınmış Kureyş büyükleri de kafilededirler ve bu gence gösterilen ilgiden rahatsız olmuşlardır. Buna karşılık Meysere ve Hz. Ebu Bekr ise gerçekten bu durumu sevinçle karşılamışlardır. Buhayra, Hz. Muhammad'in son peygamber olacağına inanmış, onun vasıflarını kitaplarda okumuştur. Kendisinin de en büyük arzusu: Hz. Muhammed'in ümmetine katılabilmekten ibaretir.

Ticaret kervanı Şam'da güzel, yararlı ve kârlı alışverişler yapar... Bir çok menfaat ta sağlar. Dönüşte kafile başkanı, Mekke'ye üç konak mesafe kaldığında, genç Muhammed'i, müjdecî olarak — bir mektupla birlikte— Hadice'ye gönderir. (Esere göre Hadice, okuma yazma da bilmektedir)... Hz. Hadice, Hz. Muhammed'e bir çok iltifat eder. Bir cevap mektubu ile — aynı gecede— onu kafileye yollayıverir (Bu arada daha peygamberlik ayrıcalığına sahip olmadan da Hz. Muhammed'in mucizeler gösterdiğine de değinilir).

Başarılı, kârlı Şam seferi üzerinden artık aylar geçmiştir. Ama zengin Hadice, Muhammed'in hakkı olan hizmet parasını sahibine henüz ödememiştir. Atike de merak içindedir. Nihayet o, Hadice'yi ziyarete karar verir ve arzusunu gerçekleştirir. Durumu sorar. Esasen Hadice'nin akli fikri de Muhammed'e bağlanmıştır. Sırrı açmanın zamanı geldiğine kanaat getiren Hadice rüyasını, gizli aşkını anlatır. Bunun üzerine — ve Hadice'nin tavsiyesi uyarınca—

Onu, Mekke büyükleri, Muhammed için, babasından isterler. Fakat baba razı olmaz. Ancak Hadice de yeni tedbirler bulmakta gecikmez. Babasıyla Mekke ulularını bir ziyafete davet eder. Ebu Talibe, babasına ziyafet sofrasında çokça içki içirmesini ve onu adamakıllı sarhoş hale getirmesini söyler. Dediği yapılır. Geceyi kızının evinde geçiren babanın eteğini, kızı Hadice, zaferanî çividle boyar. (Bu: o zamana göre verilmiş bir sözden dönmek için alınan bir tedbir imiş). Sabahleyin eteğindeki boyayı gören babasına, Hadice, kendisini geceleyin ziyafette Muhammed'e vaad etmiş olduğunu ve sözünden dönmeyeceğini söyleyerek, onun rızasını alır.

Bu olaydan sonra Hz. Ebu Bekr, Hadice'nin evine, bir çok kıymetli hediyelerle yollanır. Nişan yapılır. Mekke ulularının hazır bulunduğu görkemli bir törenle nikâh ta kıyılır. Düğün dernek olur. Bir müddet gelin ve güvey mutluluk içinde yaşarlar. Ama hasutların ağzı durmaz. Dedikodular başlar: «Bütün mal, mülk zevcesinin dir. Hadice, bir gün araları açılacak olursa, Muhammed'e, geldiğin yere git» diyecektir, diyenler çıkar... Bu gibi yersiz lâfları duyan Hz. Hadice, yine, günün birinde, Mekke'nin ileri gelenlerini, çölde, bir ziyafete çağırır. Varını yoğunu ortaya döker. Hepsini Muhammed'e bağışladığını, kendisinin eğnine giydiği bir kilimden başka bir şeyi olmadığını bütün hazır bulunanlara açıklar. Böylece ağızlar kapanır, dedikodular kesilir.

Karı-koca artık güzel ve imrenilir bir durumda geçinmektedir. Hz. Hadice'den en evvel Kasım dünyaya gelir. Sonra Mutahhar ve Tahir adlarında, iki oğlan çocuk daha doğar. Yine Hadice: Rukiyye, Ümmü Gülsüm, Zeynep ve Fatime adlarındaki kızlarını doğurur.

Bu olayların anlatılışından sonra Hz. Muhammed'in risaleti hakkında bir kaç sayfalık bir mesnevi parçası daha vardır ki, bunun eserin, asıl müellif nüshasında bulunup bulunmadığını söylemek kolay değildir. Burada: Peygamberin **hilye'si** (maddî ve manevî nitelikleri) belirtilmekte, kırk yaşına geldiği dönemdeki durumu üzerinde durulmakta, geçirdiği huzursuzluklar, yaptığı ibadetler terennüm edilmekte ve nihayet «**Hirra**» dağında Cebrâ'il'in ona risaleti müjdelemesi ve **Kur'an-ı Kerim** ile işaretini dile getirilmektedir. Peygamber eve gelip olayı anlatınca Hz. Hadice, Allah'a şükürler eder, **kelime-i şehâdet** getirir ve ilk müslüman kadın ayrıcalığını kazanır.

Eser, Hz. Hadice'nin ağzından söylenen, gazel tarzındaki, bir şiirle sona erer ki **matla**^c beyti şöyledir :

Dedi kim görmüşem El-hamdu li 'llâh
Bu güne irmişem el-hamdu li 'llâh (var. 26^a).

Elden geldiğince etraflı sayılabilecek bir özetini verdiğimiz **Hikâyet-i Hadice Tezvic-i Muhammed**... eserinin önemi, şüphesiz, ilk önce konunun orijinalitesi bakımındandır. İslâm edebiyatının en büyük dalları olan Arap, İran ve Türk edebiyatlarında, şimdiye kadar, manzum olarak Hz. Hadice ile Hz. Muhammed'in evlenmelerini işleyen mustakil başka eserlere tesadüf ettiğimizi söyleyemeyiz. Bundan başka, zamanını kesin olarak tesbit edememiş olmakla beraber XV. yüzyılda yazıldığını tahmin ettiğimiz bu mesnevinin sade dili, samimî ve canlı ifâdesi, akıcı uslûbu ona edebiyat tarihinde bir yer teminine elverişlidir. Gerçi vezne hâkimiyet zaman zaman zedelenmekte, aruz vezni bir çok imâle ve zihafarla ahenginden çok şey kaybeder görünmektedir. Kelime tekrarları, vezin doldurmak için araya sokuşturulan beylik sözler, yersiz deyimler de göze çarpmaktadır. Ama bütün bunlar, nisbeten Anadolu Türk Edebiyatının ilk mesnevî mahsullerinde kolayca müşahade edilen ve Türkiye Türkçesinin gelişme safhalarında, bir ölçüde, doğal karşılanmaları gereken hususlardır, denebilir. Bu gibi kusurları, çağının yazı dili bakımından pek te büyütmemek gerekir. Yer yer **kafiye** bulmakta çekilen güçlükler de dikkat çekicidir. Belli kelimelerin defalarca kafiye yapıldığı görülmekte, bazan da yarım kafiyelerle yetinilmektedir. Fakat eserin bir yönü ile bir halk kitabı niteliği taşıdığı ve amacının halka din duygusu ve peygamber sevgisi aşlamak olduğu düşünülürse —hattâ dinî propaganda için böyle davranmanın daha çok okunmasına yardımcı olabileceği de hesaba katılırsa— durumu eleştirme yerine hoş karşılanmanın yerinde olacağı kabul edilir, kanısındayız.

Denebilir ki: **Hikâyet-i Hadice Tezvic-i Muhammed** veya diğer nüshadaki adı ile **Mevlid-i Hadicetü 'l-Kübra'** sonuç bakımından, bundan sonra, üzerinde çalışılabilecek eserler arasına girebilir. **Mevlid**, **Hamza-nâme**, **Mahtel-i Hüseyin**, **Muhammed Hanefî Cengî**, **Battal Gazî** veya **Danışmend-nâme** gibi dinî-dastânî eserler arasında —yine ilk defa tarafımızdan sözü edilen— **Halil-nâme**, **Hikâyet-i Hadice Tezvic-i Muhammed** te artık bir mevki sahibi olacaklardır.

Bunlar, aynı zamanda, şerîat edebiyatı yönünden eski edebiyatımızın konu açısından da zenginliğine ve inanç gücüne birer kanıttır... Ayrıca Anadolu'da İslâmiyet bütün görkemliliğiyle yerleştikten sonra, aydın halkın, hattâ sadece okumağa ve dinlemeğe meraklı Anadolu Türkünün ne gibi ve ne konudaki eserlere rağbet ve ilgi gösterdiğinin de misalidirler.